

Delovni red Krennerjeve suknarne

O delovanju Krennerjeve tovarne za izdelovanje volnenega blaga ni ohranjenega kaj dosti gradiva. Raziskovalci ga odkrivamo po delih; največkrat povsem po naključju, z objavo pa ga skušamo iztrgati pozabi in obenem osvetliti delovanje druge največje tekstilne tovarne na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja. Delovni red Krennerjeve suknarne se je ohranil v fondu Okrajnega glavarstva Kranj. Slednje ga je izdalo 23. februarja 1899, podpisal pa tedanji okrajni glavar dr. Gstettenhofer. Hranijo ga v Arhivu republike Slovenije.¹

Če je še do srede 18. stol. veljalo, da so bila obrtna določila stroga in da je bil obrtniški stan za marsikoga nedosegljiv, pomeni **obrtni zakon** iz leta 1859 njihovo pravo nasprotje. Zakon je obrt in industrijo tako liberaliziral, da spričevalo o usposobljenosti za nekatere dejavnosti sploh ni bilo več potrebno. V ničemer pa ni posegel v kočljivo razmerje med delodajalcem in delojemalcem. To je še vnaprej slonelo na povsem individualnih temeljih. Ob tem velja omeniti, da je bil to tudi na Kranjskem čas velikega razmaha industrije, propadanja podeželske obrti, naraščanja števila delavstva itd., kar vse je imelo svoje dobre in slabe plati. Šele zakona iz leta 1883 in 1885, ki sta dopolnjevala splošni obrtni zakon, sta prinesla bistvene spremembe in nekoliko omejila liberalnost tega zakona v korist tedanjih delavcev. S prvim so bili ustanovljeni t. i. obrtni inšpektorati, ki so skrbeli za njihovo osnovno zaščito v socialno-higienskem oziru, ne pa tudi v delovnem. Obrtni nadzorniki so dobili pravico, da lahko nenapovedano obiščejo katero koli podjetje, delavnico ali delavsko stanovanje, da bi ugotovili, v kakšnih razmerah delavci živijo in delajo. Nadalje so skrbeli za izvajanje predpisov o zaposlovanju delavcev, delavskih knjižicah, delovnem času, počitku med delom, izvajanju delovnih redov, izplačevanju zaslužkov ipd.² Prvo kodifikacijo delavske zakonodaje je prinesel šele zakon iz leta 1885. Določal je 11-urni delovnik za tovarniške delavce, izplačilo mezd v gotovini, prepovedoval zaposlovanje otrok, mlajših od 14 let, ter zaposlovanje mladoletnih delavcev med 14. in 16. letom in žensk na težkih in nezdravih delovnih mestih. Dve leti zatem je državni zbor izdal še zakon o nezgodnem zavarovanju delavcev in leta 1888 o bolniškem zavarovanju delavcev.³ Vsi omenjeni zakoni so bili podlaga, na kateri je slonel tudi delovni red Krennerjeve tovarne.

Po obrtnem zakonu so se obrti delile na rokodelske, koncesionirane in svobodne. Med slednje je spadala tudi večina tovarniških podjetij. O tem, kdaj je nek obrat prarastel

v tovarniško podjetje, je odločalo več dejavnikov: da je zaposlovalo vsaj dvajset ljudi, da se podjetnik dela v tovarni ni osebno udeleževal in da je bilo podjetje registrirano v registru firm.⁴ Tega je vodilo Deželno kot trgovsko sodišče v Ljubljani. Krennerjeva tovarna je navedene pogoje izpolnjevala že v začetku 70. letih prejšnjega stoletja, do srede 90. pa se je število zaposlenih v njej povzpelo do 100.

Ob vstopu v tovarno si je moral vsak od njih priskrbeti delovno knjižico, ki je ostala shranjena pri delodajalcu do izstopa iz nje (§ 1). Delavsko knjižico je izdala občina, v kateri je imel delavec domovinsko pravico. Vanjo so delodajalci vpisovali vajeniško in delovno dobo ter mnenja o sposobnostih in vedenju njenega imetnika. Glede na naravo dela, ki so ga zaposleni opravljali, so se posamezni delavci imenovali: dinamo strojnik, kurjač, prelec, snažilec, barvar, valjavec, volkar, peričnik in pomožni delavec. Vsak je opravljal svoje zadolžitve, po potrebi pa tudi druga, njegovim zmožnostim primerna dela. Za »mladostne delavce«, kamor so šteli mladino od 14. do 16. leta, in ženske so veljali nekoliko milejši delovni pogoji. Delovni red navaja, da se smejo uporabljati le za lažja in njim primerna dela. Med takšna ženska dela so šteli krempljanje, navijanje, sukanje, tkanje, šivanje, delo pri nop strojih, pripravljanje zavojev in odpošiljanje blaga. Mladoletni delavci pa so našli delo pri natikanju na selfaktorje, strojih Mülle-Jenny in prenašanju navitih tuljav. Vsi pomožni delavci, ki še niso dopolnili osemnajstega leta starosti, so imeli pravico obiskovati obstoječe nedeljske in večerne obrtne šole. Porodniški dopust je bil v primerjavi z današnjim izredno kratek. Mlade matere so se morale vrniti na delo že štiri tedne po porodu (§ 2, 3).

Delovni dan je trajal 11 ur (§ 4). Zaposleni so prihajali na delo ob šestih zjutraj in zapuščali tovarno ob šestih zvečer. Vmes so imeli pravico do dveh počitkov, ki v delovni čas nista bila všteta. Dopoldanski je trajal od sedmih do četrta na osem, opoldanski, namenjen za kosilo, pa od dvanajstih do enih. V tem času je delo povsem prenehalo, vsi delavci so morali zapustiti tovarniške obrate. Dolžino delovnega časa je moral Alojz Krenner prilagoditi določilom novele k obrtnemu zakonu z dne 8. marca 1885.⁵ Ta je določala, da sme delovni čas v industrijskih obratih trajati največ enajst ur na dan. Krenner se je torej odločil za maksimalno dolg delavnik, ki ga je smel le v izjemnih primerih, npr. če je šlo za nujna naročila, podaljšati. Vendar je za to rabil posebno dovoljenje obrtne oblasti prve stopnje. Podaljšanje delovnega dne ni smelo presežati treh ur na dan čez običajno enajsturno delovno obveznost oz. treh dni v enem mesecu. Vsako podaljšanje je moral tovarnar naznaniti z lepaki, delavci pa so ga bili dolžni izvrševati. Za to delo so bili posebej plačani. V primerih pomanjkanja dela, je smel lastnik tovarne delovni čas tudi skrajšati, vendar je moral s tem delavce seznaniti že štirinajst dni prej. Ob nedeljah in praznikih je delo mirovalo. Nekoliko prej kot običajno pa so smeli delavci zapustiti tovarno na predvečer velikih praznikov. Tako so na dan pred božičem, novim letom in na pustni torek končali z delom ob štirih popoldne, na veliko soboto pa že ob dvanajsti uri. Nedeljsko delo je bilo dovoljeno le v izjemnih primerih, ko zaradi nemotene proizvodnje razna remontna in očiščevalna dela na strojih in v tovarniških prostorih med tednom niso bila mogoča. Zakon iz leta 1895 je posebej določal, da so ob takšnih delih morali napraviti poseben zapisnik s popisom trajanja in vrste del ter oseb, ki so pri njih sodelovale.⁶ Če je takšno delo trajalo dlje kot tri ure, je delavcem pripadal najmanj 24-urni počitek prihodnjo nedeljo, če pa to ni bilo

mogoče, nek drug delovni dan oz. po šest ur v dveh delavnikih.

Delavske plače je urejal § 5. Bile so vnaprej določene, vsakršno spremembo je moral Krenner poprej naznaniti. Obračunavali so jih tedensko, izplačevali pa v soboto ob šestih zvečer, pri čemer so odbili prispevek za bolniško blagajno in morebitne globe. Po zakonu je moral delodajalec izplačevati zaslužek v denarju, nikakor pa ne v obliki posebnih konzumnih znamk⁷, tj. bonov, ali v kakšni drugi obliki nadomestnega denarja, ki so ga delavci lahko vnovčili le v lastnikovi trgovini. Delavci, ki so bili zaradi prekrškov odpuščeni med tednom, so dobili svoj zaslužek izplačan ob odpustu. Višine plač

Krennerjeva suknarna pred 1. svetovno vojno

Krenner ni mogel samovoljno urejati, ampak jo je določala in spreminjala oblast za Kranjski politični okraj. Ob koncu 80. let so se dnevne mezde gibale od 30 krajcarjev (pomožni delavec), 60 (delavec) do 100 krajcarjev (preddelavec) pri moških ter od 25 krajcarjev (pomožna delavka) do 40 krajcarjev (delavka) pri ženskah.⁸

Zavarovanje delavcev za primer bolezni ali smrti (§7) je bilo obvezno in urejeno z zakonom, sprejetim v državnem zboru 30. marca 1888. S tem zakonom so bile ustanovljene okrajne, obratne, stavbinske, zadružne in društvene blagajne in bratovske skladnice za rudarje⁹. Krenner je imel kot tovarnar z okoli sto zaposlenimi pravico do ustanovitve lastne obratne bolniške blagajne. Vanjo so morali vstopiti tisti delavci, ki še niso bili člani nobene druge bolniške blagajne. Sredstva za njeno delovanje so se zbirala iz dveh virov: eno tretjino je prispeval Alojzij Krenner, preostali dve pa delavci sami. V denarju je to pomenilo, da je vsak član blagajne od vsakega goldinarja plače prispeval po dva krajcarja, Krenner pa po enega. Za uradnike in vajence so veljale nekoliko drugačne tarife. Osnovni namen bolniške blagajne je bilo zagotavljanje finančne

pomoči svojemu članu za čas bolezni ali porodniškega dopusta, zagotavljanje zdravniške pomoči in zdravil med zdravljenjem doma ali v bolnišnici, izplačevanje pogrebne in podobno. T. i. »bolnišnino« so izplačevali v primerih, ko je bolezen trajala več kot tri dni in je bil delavec v tem času nesposoben za delo. Po dvajsetih tednih je pravica do te oblike pomoči ugasnila. Bolnišnina je znašala 60 % običajnega dnevnega zaslužka. Isto je veljalo za »hranarino«, ki so jo prejemale delavke na porodniškem dopustu. Zdravila in zdravstveni pripomočki so bili za člane bolniške blagajne brezplačni, prav tako tudi zdravniška in babiška pomoč. Svojci umrlega so imeli pravico do t. i. »pogrebne«, ki je bila enaka 20-dnevemu zaslužku pokojnega.¹⁰

Nezgodno zavarovanje je bilo ločeno od bolniškega in urejeno z zakonom iz leta 1887. Organizirano je bilo po panogah. Vsi delavci in uradniki Krennerjeve tovarne so bili nezgodno zavarovani pri zavarovalnici zoper nezgode v Trstu.

Tako kot so morali delodajalci poskrbeti, da so bili delavni prostori čisti, svetli, zračni in dovolj veliki, stroji in naprave pa zadosti varni za zaposlene, so imeli svoje obveznosti tudi mojstri in predstojniki v podjetju (§ 6). Ti so skrbeli za pravilno izvajanje del, zadostno varnost, izpolnjevanje delovnega reda, pa tudi poučevanje in karanje delavcev, če je bilo potrebno. Izrecno prepovedano je bilo delavce psovati. V takih primerih se je prizadeti lahko pritožil pri podjetniku. Za čistočo in dobro stanje zaupanih strojev in naprav so skrbeli delavci sami, ob poškodbah ali morebitnih potrebnih popravilih pa so bili o tem dolžni seznaniti svojega predstojnika (§ 8).

Da bi se izognili preprirom in morebitnim pretepom v tovarni, so obča pravila delovnega reda strogo prepovedovala pitje žganja v tovarniških prostorih. Prav tako je bilo prepovedano kajenje, uživanje hrane pa je bilo dovoljeno le med opoldanskim odmorom. Ker tuje osebe niso smele v tovarno, je podjetnik določil poseben prostor,

kamor so poklicali delavca, če je bilo sporočilo nujno (§ 9). Manjše prestopke delovnega reda so kaznovali z ukorom, večje pa z denarnimi globami do višine polovice dnevnega zaslužka za en teden ali celo z odpustom iz tovarne. O pobranih globah so vodili poseben zapisnik, denar pa nakazovali za potrebe bolniške blagajne (§ 10).

Žig Krennerjeve tovarne v Škofji Loki in Vodmatu v Ljubljani, 1894

V običajnih primerih je odpovedni rok trajal 14 dni. Brez odpovednega roka je smel Krenner odpustiti delavca v naslednjih primerih:

- če je ob vstopu v službo predložil neveljavne ali celo ponarejene dokumente (spričevala, delavsko knjižico),
- če ga je istočasno vezala še druga delovna pogodba,
- če ni bil sposoben za dogovorjeno delo,

- če se je vdajal pijančevanju in bil zaradi tega že večkrat grajan,
- če mu zaradi kraje, poneverbe ipd. podjetnik ni mogel več zaupati,
- če je izdal poslovno skrivnost,
- če se je brez podjetnikovega dovoljenja ukvarjal s konkurenčno dejavnostjo,
- če je zanemarjal službene dolžnosti, neopravičeno izostajal z dela ali ga predčasno zapuščal,
- če je sodelavce in hišne posle nagovarjal k neposlušnosti do delodajalca ali k nemoralnemu življenju,
- če je žalil podjetnika, hišne posle ali sodelavce, jih ranil ali jim grozil,
- če je kljub opominom neprevidno ravnal z ognjem in lučjo,
- če je imel spolno bolezen ali če je zaradi svoje krivde postal za delo nesposoben,
- če je bil zaradi bolezni odsoten z dela dlje kot štiri tedne,
- če je bil zaprt dlje kot 14 dni.

Pred pretekom določenega časa in brez predhodne odpovedi je smel delo zapustiti tudi delavec. Takšni primeri so bili posebej navedeni v § 82 a obrtnega reda in jih je hočeš nočeš moral upoštevati tudi Alojzij Krenner. Tako je smel delavec predčasno in brez odpovedi zapustiti delo v tovarni:

- če bi nadaljevanje dela škodovalo njegovemu zdravju,
- če ga je podjetnik žalil ali z njim nasilno ravnal,
- če ga je podjetnik nagovarjal k nemoralnemu ali kaznivemu dejanju,
- če je podjetnik nezakonito zadrževal delavčev zaslužek ali prelomil druga določila pogodbe,
- če podjetnik ni bil zmožen dati delavcu dela in zaslužka.

V primeru, da bi Krenner tovarniško dejavnost prostovoljno ali zaradi nezgode opustil, je bil po določenih delovnega reda dolžan predčasno odpuščenim delavcem na njihovo zahtevo izplačati odškodnino (§ 14). Isto je veljalo tudi, če je delavca brez pravega vzroka predčasno odpustil oz. je po lastni krivdi povzročil, da je delavec sam delovno razmerje predčasno prekinil (§ 15). Ko pa je delavec nezakonito zapustil tovarno, ga je smel Krenner ob pomoči tedanjih oblasti prisiliti k vrnitvi na delo za še preostali čas in k povrnitvi nastale škode (§ 16).

Kako je bilo z izvajanjem teh določil v praksi, je po sto letih težko soditi, saj viri niso ohranjeni. Če pa potegnemo paralelo z današnjimi časi, ko je postal boj za delovna mesta spet trd in se je tehtnica pravic nagnila na stran delodajalca, nam je strah za ohranitev delovnega mesta mnogo bolj jasen. Kako je z uveljavljanjem pravic v takšnih razmerah, pa tudi vemo. Glede na dejstvo, da Krennerjeve tovarne stavke, ki so bile v tem času sicer dopustne, niso pretresale, bi lahko trdili, da je šlo za korekten odnos med lastnikom in zaposlenimi. Ni pa to veljalo na splošno. Odpusti so bili ponekod tako pogosti, da je moralo vmes poseči celo trgovsko ministrstvo in stanje nekoliko normalizirati.¹¹

Pravila delovnega reda je dobil vsak novozaposleni in so bila obenem tudi pogodba med Krennerjem in delavcem. Povsod tam, kjer je v skupnih obratih delalo več kot 20 ljudi, so bila javno razobešana. Kakršno koli spreminjanje delovnega reda je morala prej potrditi obrtna oblast (§ 17). Omenjeni delovni red je z malenkostnimi popravki leta 1910 veljal do konca delovanja Krennerjeve suknarne.

Viri

- ¹ Arhiv Republike Slovenije, *Okrajno glavarstvo Kranj* (dalje AS_131), teh. en. 16, arh. en. 221.
- ² France Kresal, Inšpekcija dela, *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 4, Ljubljana 1990, str. 156.
- ³ France Kresal, Delavska zaščitna zakonodaja, *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 2, Ljubljana 1988, str. 195-196.
- ⁴ France Kresal, Delavsko zaščitna zakonodaja in ustanove delavske zaščite na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, letnik VIII-IX, št. 1 - 2, Ljubljana 1968 - 1969, str. 111 (dalje France Kresal, Prispevki...).
- ⁵ *Prav tam*, str. 116.
- ⁶ *Državni zakonik 21/1895*, zakon z dne 16. 01. 1895, § 1.
- ⁷ France Kresal, *Prispevki ...*, str. 112.
- ⁸ France Štukl, n. d., str. 252.
- ⁹ France Kresal, *Prispevki ...*, str. 114.
- ¹⁰ France Štukl, n. d., str. 252 in France Kresal, *Prispevki ...*, str. 115.
- ¹¹ France Kresal, *Prispevki ...*, str. 113.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeitsordnung in der Krenner - Tuchwarenfabrik

Während die Gewerbebestimmungen im Mittelalter streng waren und ein Gewerbe nicht für jedermann zu erreichen war, traf mit der Einführung des neuen Gewerbegesetzes im Jahr 1859 die Zeit einer Gewerbe- und Industrieliberalisierung ein. Das Gesetz löste die Bedingungen so, daß für bestimmte Tätigkeitsbereiche kein Befähigungszeugnis nötig war. Die Frage der Beziehung zwischen dem Arbeitgeber und dem Arbeiter war bis 1883 völlig individuell. Erst mit den Änderungen und Ergänzungen der Gewerbeordnung wurden die Arbeitsbedingungen gesetzlich geregelt und die Eigenmacht der Arbeitgeber beschränkt. Der geänderte Artikel 88/a verlangte, daß man in jedem Fabrikbetrieb, in dem es mehr als 20 Angestellte gab, eine Arbeitsordnung mit folgenden Bestimmungen anschlugs: Kategorisierung von Arbeitsplätzen mit einer genauen Angabe, welche Arbeitsplätze für weibliche und minderjährige Aushilfen geeignet sind; wie minderjährige Aushilfen die Pflichtschule besuchen müssen; die Dauer der Tagesarbeitszeit und der Mindestruhezeit; Lohnabrechnung und Lohnauszahlung; Rechte und Pflichten der Aufsichtspersonen; Kranken- und Lebensversicherung; Bußgelder im Fall einer Arbeitspflichtverletzung, Kündigungsfrist und fristlose Kündigung.

Die Arbeitsordnung der Krenner - Tuchwarenfabrik ist im Bestand der Bezirkshauptmannschaft erhalten geblieben. Sie wurde am 23. Februar 1899 herausgegeben und vom damaligen Hauptmann Dr. Gstettenhofer unterschrieben. Jeder Arbeiter bekam eine Arbeitsordnung, die auch als Vertrag zwischen dem Arbeitgeber und dem Arbeiter galt. Die Arbeitsordnung galt mit einigen Änderungen im Jahr 1910 bis zum Betriebsschluß der Krenner - Tuchwarenfabrik.